

Pehleviler Dönemi'nde İran'da Ulus-Devlet: Milli Kimlik ve Geleneğin İcadı*

Nail Elhan**

Öz

İcat edilmiş gelenek, doğrudan ya da dolaylı olarak kabul edilmiş kurallarla yönlendirilen, sembolik bir niteliği bulunan ve geçmişle bir süreklilik bağı bulunan pratiklerdir. Bu çalışma, banknotlar, posta pulları, resmi bayrak ve törenlerden ve bu pratiklerin taşıdıkları milli ve dini sembollerden hareketle Pehleviler Dönemi'nde İran'da ulus ve ulusal kimlik oluşum sürecini ve bu süreçte geçmişten yola çıkılarak icat edilmiş geleneklerin rollerini ve kullanımlarını ele alacaktır. Bu bağlamda, 1925 ve 1979 yılları arasında İran'da milli kimlik oluşumunun tarihsel ve kültürel bir analizi yapılacaktır. 1925'te Pehlevi hanedanının kurulmasından, 1979 yılındaki devrime kadar olan süreçte önemli ulusal ve uluslararası değişimlere sahne olan İran, ulusal kimlik oluşturma ve ulusun inşa edilmesi konusunda geçmiş dönemlerin mirasını ön plana çıkararak hem içeride hem de dışarıda kendisine meşruiyet sağlama gayretinde olmuştur. Çalışmada Pehlevi monarşisinin benimsediği İranlılık kimliğinin icat edilmiş bir kimlik olduğu iddia edilecektir. Çalışma, modern dönemin araçları ile geçmiş dönem pratiklerini ele alması ve milli kimlik ile icat edilmiş gelenek kavramlarını bir arada işlemesi dolayısıyla literatüre katkıda bulunma iddiasındadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Ulus İnşası, Ulusal Kimlik, Milliyetçilik, Geleneğin İcadı.

* Bu çalışmanın bir bölümü, 26-28 Kasım 2019 tarihleri arasında Türkiye Sosyal Bilimler Derneği tarafından düzenlenen 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuştur.

** Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nail.elhan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5058-0280

Nation-State in Iran during the Pahlavi Era: National Identity and the Invention of Tradition

Nail Elhan**

Abstract

The invented tradition is a composition of practices that has a symbolic character, directly or indirectly guided by rules, and have a continuum with the past. This study will address the formation processes of nation and national identity in Iran during the Pahlavi Era and the roles and usage of invented traditions during this period with reference to national and religious symbols on banknotes, postage stamps, the official flag and ceremonies. In this regard, it will analyze the formation of national identity in Iran between 1925 and 1979 through historical and cultural aspects. Iran, which has witnessed significant national and international changes from the establishment of Pahlavi Dynasty in 1925 to the revolution in 1979, has endeavored to legitimize itself both in domestic and international spheres through highlighting its legitimacy with references to the past periods. In the study, the Iranian identity and Iranianness, which are created by the Pahlavis, will be claimed as an invented identity. It claims to contribute to the literature as it deals with the tools of the modern era and the practices of the past period and combines the concepts of national identity and invented tradition.

Keywords: Iran, Nation Formation, National Identity, Nationalism, The Invention of Tradition.

** Res. Asst., Hitit University, Department of International Relations, nail.elhan@gmail.com ORCID: 0000-0002-5058-0280

1. Giriş

Fransız Devrimi'nin ardından monarşi yönetimlerinin kendilerine meşruiyet sağlamaları için dini kullanmaları yeterli olmamış; meşruiyetlerini ek ideolojilerle güçlendirmeleri gerekmiştir.¹ Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi çok uluslu monarşilerde yaşanan söz konusu bu meşruiyet krizleri, devletleri propaganda, toplumsal seferberlik, kitlesel eğitim gibi modernitenin silahlarını imitasyon yolu ile kendi çevrelerine uyarlamalarına neden olmuştur.² Çok uluslu imparatorlukların yaşadıkları bu krizler, bu imparatorlukların mirasları üzerine bina edilen ve kısmen daha homojen toplumlara sahip yeni kurulmuş ulus-devletlerde de sirayet etmiştir. Ulusal birliğini sağlama, sınırlarını koruma altına alma ve bu esnada da millet yaratma politikaları, 19. ve 20. yüzyıllarda kurulan ulus-devletlerin öncelikli politikaları olmuştur. Ulus-devletler, gelenekler icat ederek krizler nedeniyle ortaya çıkan ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasında ve otoritenin kurulmasında yaşanan başarısızlıklar sonucunda oluşan boşlukları doldurmayı hedeflemişlerdir.³

Kaçar monarşisinin devrilmesi ve Rıza Han'ın⁴ bir darbe aracılığı ile yönetimi devralması ve ardından Pehlevi hanedanının ilanı ile sonuçlanan modern İran'ın kuruluş süreci de bu dönem ve politikalarla bağımsız değildir. Ulus-devlet kurmak, ulus kimliği oluşturmak ve bu bağlamda tarihe başvurmak 1925 ve 1979 yılları arasında İran'a hükmeden iki Pehlevi şahının da öncelikli politikaları olmuştur. Bu çalışmada, Pehleviler Dönemi İran'ında uygulanan genel siyasete odaklanılacak ve ulusal kimliğinin oluşumunda geleneğin icadının rolü üzerinde durulacaktır. Çalışmanın teorik çerçevesi, Eric Hobsbawm'ın geleneğin icadı kavramı üzerine bina edilecektir. İcat edilmiş gelenek, doğrudan ya da dolaylı olarak kabul edilmiş kurullarla yönlendirilen, sembolik bir niteliği bulunan ve geçmişle bir süreklilik bağı bulunan pratiklerdir. Yönetici elitler tarafından oluşturulan ve kullanılan bu pratiklerin amacı, geçmişe dayanarak belli

¹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 3.

² Selim Deringil, "The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908", *Comparative Studies in Society and History* 35, no.1 (1993): 11.

³ Eric Hobsbawm ve Terrance Ranger, *Geleneğin İcadı*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006), 10.

⁴ İlerleyen kısımlarda Rıza Şah olarak anılacaktır.

anlayışları topluma aşlamak ve kimlik/aidiyet duygusu yaratmaktır. Böylelikle hem içeriye hem de dışarıya ‘kim ve ne olduklarını’, ‘nereden geldiklerini’ ve ‘neyi savunup, nelere değer atfettiklerini’ göstermektir. Bu kapsamda İranlılığın ve Pehlevi monarşisinin benimsediği Aryan kimliğinin icat edilmiş bir kimlik olduğu iddia edilecektir. 1925’te Pehlevi hanedanının kurulmasından, 1979 yılındaki devrime kadar olan süreçte önemli ulusal ve uluslararası değişimlere sahne olan İran, ulusal kimlik oluşturma ve ulusun inşa edilmesi konusunda geçmiş dönemlerin mirasını ön plana çıkararak hem içeride hem de dışarıda kendisine meşruiyet sağlama gayretinde olmuştur. İcat edilmiş olan bu kimliğin tezahürlerinin, Pehleviler Dönemi’nde İran’da kullanılan resmi bayrak, banknotlar ve yapılan resmi törenler gibi semboller aracılığıyla okuyucuya sunulması amaçlanmaktadır.

Çalışma üç ana bölümden oluşacaktır. İlk bölümde icat edilmiş gelenekler kavramı açıklanarak çalışmanın teorik yapısı inşa edilecektir. İkinci bölümde İran’da milliyetçiliğin doğuşu, Pehlevi hanedanının kuruluşu ve Pehlevilerin milliyetçilik politikaları üzerinde durulacaktır. Son olarak ise Pehlevilerin oluşturduğu, icat edilmiş ulusal kimliğin sembolik tezahürler aracılığı ile pratiğe dökümleri yapılacaktır.

2. İcat Edilmiş Kimlikler ve Gelenekler

Milliyetçilik ideolojisinin en önemli düşünürlerinden ve modernist ekolün öncülerinden olan Ernest Gellner’e göre milliyetçilik, siyasi ve millî birimlerin birbirine uyumlu olmasını gerektiren bir olgudur.⁵ Buna göre devletin ideolojisi ve pratiklerine maruz kalan bireyler, bir ulusun parçaları olacaklardır. Bu bağlamda milliyetçilik, suni bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak siyasi ve millî birimler arasındaki uyum, toplumun her kesimi tarafından ortak biçimde kabul edilebilen bir tarihe ya da ortak olgulara bağlanmadığında hayalî bir arzu olarak kalacaktır.⁶ Eric Hobsbawm’ın icat edilmiş gelenek, ortak kültür ve tarih yapıları bu bağlamda işlevsellik kazanmakta ve iktidarlar ile toplum arasında bir bağ

⁵ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, (Oxford: Blackwell, 1993), 1.

⁶ Farideh Farhi, “Çağdaş İran’da Tartışmalı Siyaset Ortasında Ulusal Kimliğin Ustalıkla İşlenmesi”, içinde *21. Yüzyılda İran*, ed. H. Katouzian ve H. Şahidi, (Ankara: Sitare Yayınları, 2011), 43.

oluşturarak ulus yaratmak ve ulus devlet kurmak açısından önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

İcat edilmiş gelenek olarak vurgulanan olgu, törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça veya örtülü bir şekilde kabul edilmiş kurallara sahip uygulamalardır.⁷ Bu icat edilmiş gelenekler, kısa ve belirli bir zaman diliminde ortaya çıkmış ve büyük bir hızla yerleşmiş ve uyarlanmış geleneklerdir.⁸ Milli bilinci icat edilmiş en somut olgu olarak öne süren Hobsbawm, icat edilmiş geleneklerin bir toplumun üyeleri arasında kaynaşmayı arttırmayı ve millet olarak birlik olmalarını sağlamayı amaçladığını ifade etmektedir.

Her millet modernitenin bir ürünü olmakla birlikte, aynı zamanda geçmişin modern zamana uyarlanması ile tarihselleşmektedir. Bu bağlamda tarih, başvurulan önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. “İnsanlar, sudaki balıkların denizde yüzdüğü gibi geçmiş denizinde yüzmekte ve ondan çıkamamaktadırlar”.⁹ Halklar sebebini bilse de bilmese de tarihe gereksinim duymakta ve tarihten faydalanmaktadırlar.¹⁰ Geçmiş sadece yaşanmış ve bitmiş bir olaylar silsilesi olarak görülmemekte, geleneğin oluşumunda önemli bir yapı taşı ve günümüz yaşayış şekillerinin belirlenmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, genç bir ülke ve kısa bir geçmişe sahip olan Pakistan’dan bahsetmek yerine, geçmişi çok daha eskiye dayanan ve kadim bir uygarlığın üzerine bina edilmiş bir Pakistan’dan bahsetmek hem daha ilgi çekici hem de daha fazla anlamlı olarak görülebilecektir. Ya da Türklerin tarihini çok eski zamanlara dayandırmak, bunu yaparken Hunlardan ve Orta Asya geçmişinden söz etmek ve dünya tarihi ile Türk tarihini kadim zamanlardan başlatmak; İran’ın Aryan kimliğine vurgu yaparak modern İran halkını kadim Pers İmparatorluğu ile eş değer tanımlamak tartışmasız bir şekilde okuyucu ve dinleyicilere daha cazip gelecektir.

⁷ Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, (Ankara: Doğu Batı, 2009), 142.

⁸ Eric Hobsbawm ve Terrance Ranger, *Geleneğin İcadı*, 2.

⁹ Eric Hobsbawm, *On History*, (New York: New Press, 1997), aktaran Süleyman Güder, “Milliyetçilik Tartışmalarında Tarih ve Geçmişin Rolü: Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith’in Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *İnsan ve Toplu*, 6, no.2 (2016): 12.

¹⁰ Güder, “Milliyetçilik”, 12.

Devletler bu noktada tarihi araçsallaştırmakta ve kendi iktidarlarını kapsamlı ve popüler düzeyde daha meşru göstermeye çalışmaktadırlar. Yönetici elitlerin ve devletin çıkarları doğrultusunda mevcut olan durumun normalleştirilmesi, benimsetilmesi ve meşrulaştırılması, bireylerin kontrol altına alınması ve sisteme entegre edilmesi amacıyla ulus devletler kendilerine uygun bir tarihsel geçmiş, hikaye/mit ya da gelenek icat ederler. Başka bir ifade ile icat edilmiş gelenekler, yeni bir duruma, eski ve tarihî durumlara göndermede bulunularak ve onlardan faydalanılarak getirilmiş karşılıklar, açıklamalar ve çözümlerdir. Uygun tarihsel geçmiş, hikâye/mit ve gelenek, neredeyse her toplumun bir bağı olsun ya da olmasın tarihin derinliklerinden çıkarabileceği ve kendine referans olarak gösterebileceği semboller, anlatılar ve motiflerden oluşmaktadır. Böylelikle modernitenin bir sonucu olan ulus devlet, yeni bir aygıt olmasının tam tersi bir şekilde kadim olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiayı temellendirmek amacı ile ise tarihi, dili ve kültürü kendisini var eden ve toplumu da bir arada tutan bir çimento olarak kullanmaktadır. Bunu yaparken ise seçici davranmakta, görünür olan unsurları öne çıkarmakta ve popülerleştirilen unsurlar, olaylar, öğeler ve simgeler üzerinden bir tarih inşası gerçekleştirmektedir. Hobsbawm, Sanayi Devrimi sonrası dönemde icat edilmiş gelenekleri bu bağlamda üçe ayırmaktadır: toplumsal birlik ve beraberliği ya da grup aidiyetini oluşturan ya da sembolize eden gelenekler (1), kurumları, statü ya da otorite ilişkilerini oluşturan ya da meşrulaştıran gelenekler (2) ve ana amacı toplumsallaşma, inançların, değer yargılarının ve davranış teamüllerinin aşılma ve aktarılması olan gelenekler (3).¹¹ Bu çalışmada incelenecek olan resmi bayrak, banknotlar ve yapılan resmi törenler gibi sembollerin bu üç tipe de uyduğu düşünülmekte olup ulusun birliğini sağlayıp bir aidiyet duygusu oluşturmayı amaçladığı, Pehlevi hanedanını ve Şahlık kurumunu meşrulaştırdıkları ve bunları bir süreklilik içerisinde yaparak topluma aşıladıkları, aktardıkları ve rutinleştirdikleri iddia edilecektir.

¹¹ Eric Hobsbawm ve Terrance Ranger, *Geleneğin İcadı*, 12.

3. İran'da Milliyetçiliğin Doğuşu ve Pehleviler Dönemi'nde Milliyetçilik

İran'da milliyetçiliğin doğuş ve gelişme zamanına dair farklı görüşler bulunmakta olup bir devlet ideolojisi olarak ortaya çıkmasının ve geniş kitlelerce kabul görmesinin 1906 yılındaki Meşrutiyet Devrimi sürecine ve ardından 1925 yılında kurulan Pehleviler dönemine dayandığı iddia edilmektedir.¹² Ancak modernitenin bir ürünü olmasına rağmen İran milliyetçiliği, İran ve Aryan söyleminin Avrupa'daki kaynaklardan ve eski İran metinlerinden damıtılarak yeniden gözden geçirilmiş ve fikri olarak Avrupa'dan ithal edilmiş bir söylemdir.¹³ Diğer bir ifade ile İran'da ulus ve millet kavramları, Avrupa'da yaygınlaşan ve güç kazanan milliyetçilik akımlarının İran'a da sıçraması ve ortak bir anlatı üzerine inşa edilmesinin bir ürünüdür. 20. yüzyıla kadarki İran literatüründe Aryanlığa ilişkin bugünküne benzer bir referans bulunmamaktadır. Aryanlığa ile ilgili ilk yazılar 1890'larda radikal milliyetçi yazar Mirza Ağa Han Kirmani'nin yazdıkların görülmektedir.¹⁴ Kirmani aynı zamanda Avrupa'dakine benzer ırkçı teorileri İran'da kullanan ilk isimdir.

İran ve Aryan anlatısı, ortak dil, tarih ve toprak anlatısına dayanmaktadır. Diğer taraftan, Sünnî komşulara karşı Şîî bir güç olarak asırlarca süren karşı duruş, İran'ı zaten modern milliyetçiliği kabul etmeye hazır hale getirmiştir.¹⁵ Bu bağlamda İran ulusal kimliğinin üçlü bir sacayağının üzerine inşa edildiği iddia edilebilecektir: Pers etnisitesi ve Fars Dili (İraniyat), sınırları değişkenlik gösterse de tarihî Pers İmparatorluğu'ndan bugüne var olan çekirdek bir bölge (İranzemin) ortak anlatısı ve din (İslam öncesi dönemde Zerdüştlük ve İslamiyet). Bunlardan İranzemin kendini büyük oranda günümüze kadar korumuş olup Pers etnisitesi ile İslamiyet ve İslamiyet ile İslam öncesi İran dinleri arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmaktadır. Ancak çağdaş İran araştırmalarında yaygın olan kanının

¹² Akın Kiren, "Dünyevî İktidarın Meşrulaştırılmasında Dinî Bir Ritüelin Kullanılması: Kaçarlar ve Taziye", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 29, no.2 (2017): 56.

¹³ Reza Zia-Ebrahimi, "Self-Orientalization and Dislocation: The Uses and Abuses of Aryan Discourse in Iran", *Iranian Studies*. 44, no.4 (2011): 446.

¹⁴ Zia-Ebrahimi, "Self-Orientalization", 454.

¹⁵ Amin Banani, *The Modernization of Iran*, (Stanford: Stanford University Press, 1961), aktaran Kiren, "Dünyevî", 56.

aksine İslamiyet, Pers etnisitesi ve İslam öncesi kültür, İran kimliğinin çok önemli tamamlayıcısıdır.¹⁶

İran'da milliyetçiliğin doğuşu, uzun yıllar istilalara ve işgallere maruz kalan ülkenin kendisini zamanın şartlarına uyarlamayı başarması, geçmiş uygarlığının dilini ve kültürünü Avrupa'dan yayılan modernite ile birleştirerek şartlarına uyarlayabilmesinin bir sonucudur. İran geçmiş dönemde hem bölgedeki komşularının hem de Avrupalı devletlerin işgallerine ya da baskılarına maruz kalmıştır. Bu türden bir etkileşimin üç önemli etki yarattığı düşünülebilir. Bunlardan ilki, devletin zayıflığının, otoritesini uygulamada yaşadığı zorlukların ve içerisinde bulunduğu meşruiyet krizinin ortaya çıkmış olmasıdır. Ülke girdiği savaşlardan mağlup olarak çıkmakta ve güneyde İngiltere'nin kuzeyde ise Rusya'nın tehdidi altında bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak devlet, içerisinde bulunduğu durumdan kurtulmak amacı ile modernizasyon politikalarına girişmiştir. Bu kapsamda, Avrupa'dan askerî uzmanlar getirilmiş ve ordunun Avrupai tarzda dönüşümü amaçlanmıştır. Modernizasyon politikaları ordu ile sınırlı kalmamış ve eğitim, kültürel hayat, devlet kurumlarını da kapsamıştır. İkincisi, dış güçlerin İran'a müdahalesi sadece işgal bağlamında olmamış, ülkenin ekonomisi de verilen imtiyazlar sonucunda Avrupa'ya bağımlı hale gelmiştir. Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, İran'ın tüm demiryollarını işletme, tütün ve sigara üretimi ve satımı ve altın ve gümüş hariç tüm madenlerini çıkarma ve kullanma hakkını elde etmiştir.¹⁷ Bunun İran siyasal hayatına etkisi, tüccarlar ve din adamlarının ekonomik çıkarlarının tehdit edilmiş olmasından ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere tüccarlar ve din adamları, aydınlar ile birlikte Meşrutiyet Devrimi'ne giden sürecin katalizörlerinden olmuşlardır. Öyle ki ulemanın tütün haklarının satılması sonucu tütünü boykot etme çağrılarının etkileri, Kaçar Sarayı'na da yansımış, sarayda tütün kullanımı durmuştur.¹⁸ Meşrutiyet Devrimi, İran'da 1906 ve 1911 yıllarında anayasal monarşinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır ve İran'a Batı'ya meydan

¹⁶ Hamid Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?", *İran: Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 60.

¹⁷ John Foran, *Fragile Resistance: Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, (Boulder: Westview Press, 1993), 109-110.

¹⁸ Pamela Karimi, *Domesticity and Consumer Culture in Iran: Interior Revolutions of the Modern Era*, (Londra: Routledge, 2013), 163.

okuyabilecek modern bir toplum olma vizyonunu katmıştır.¹⁹ Bu hareket, devlet otoritesinin sınırlandırılması, anayasal bir düzenin kurulması ve İran üzerindeki İngiliz ve Rus müdahalesine son verilmesi amacıyla ortaklaşan din adamları, aydınlar ve tüccarlar tarafından yönlendirilmiştir.

Üçüncüsü, Avrupalılar ile etkileşimin sonucunda İranlı aydınların (ruşenfikren) milliyetçiliğin de aralarında bulunduğu liberalizm ve sosyalizm gibi modern ideolojiler ile tanışmalarıdır. Mirza Ağa Han Kirmani, Ahundzade ve Zeynel Abidin Meragi'nin öne sürdükleri ve İran'ı İslam öncesi tarihi ile bütünleştiren, İslam sonrası dönemi ise İran'ın sosyal ve ekonomik başlıca tüm sorunlarının müsebbibi olarak gösteren Pers milliyetçiliği bu dönemde gelişmiş ve güçlenmiştir.²⁰ Bu milliyetçilik türü, Pehlevi hanedanının kurulması ile birlikte resmî devlet ideolojisi hâlini alacaktır. Böylelikle 19. yüzyılın başlarında Batı'dan ilham almış, Batı eğitilmiş İranlı entelektüeller, hızla değişen bir dünyanın zorluklarıyla yüzleşebilecek güçlü bir devlet ve bütünleşmiş bir toplum kurma hayali ile modern İran'ın formüle edilmesinde öncü olmuşlar ve bir milliyetçilik dili geliştirmişlerdir. İran'ın yaşadığı işgal geçmişi, İran'da dışarıya ve yabancı güçlere şüphe ile yaklaşan toplumsal bir hafızanın oluşmasında da etkili olmuştur. Bu toplumsal hafıza, etkisini ulus yaratma sürecinde gösterecektir.

Ülkenin içerisinde bulunduğu siyasal ve ekonomik durum, artan askeri kayıplar ve ülkenin kuzeyden ve güneyden işgal edilmiş olması, ülkedeki siyasi ayrışmayı sonlandıracak, ülkenin birliğini ve egemenliğini yeniden sağlayarak koruyacak, büyüyen ekonomik ve siyasi sorunları çözebilecek, merkezî ve güçlü bir hükûmet kuracak bir "kurtarıcı" beklentilerini arttırmıştır.²¹

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 1921 yılında, Kazak Tugayları'nın komutanı Rıza Han, uluslararası güçlerin de desteğini alarak yaptığı darbe

¹⁹ Nahid Yeganeh, "Women, Nationalism and Islam in Contemporary Political Discourse in Iran", *Feminist Review* 44 (1993): 7.

²⁰ Mehrdad Mashayekhi, "The Politics of Nationalism and Political Culture", *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Der. S. Farsoun ve M. Mashayekhi, (London: Routledge, 1993), 86.

²¹ Touraj Atabaki, "From Multilingual Empire to Contested Modern State" *Iran in the 21st Century: Politics, Economics and Conflict*, Der. H. Katouzian ve H. Shahidi, (London and New York: Routledge, 2008), 47.

ile İran'da yönetimi ele geçirmiştir. Rıza Han, ne İran siyasal sahnesine milliyetçi bir kahraman olarak girmiş ne de ülke genelini kapsayabilecek bir hareket başlatmıştır. Ancak hızlı değişen uluslararası durum bağlamında İngiltere'nin desteğini alarak doğrudan darbe yoluyla merkeze gelmiştir. İran siyasetinin merkezine yerleşerek siyasal iktidarı elde etmesi ve buna meşruiyet kazandırması, dünyanın savaş sonrası durumu ve uluslararası siyaset ile doğrudan ilişkilidir. Atabaki ve Zurcher'in de belirttiği üzere "İngilizler, Rıza Han'ı kaosa son verecek vazgeçilmez bir kişi ve Sovyetler, emperyalizmin İran'daki ajanları olarak gördükleri feodal yapıları bastırarak milliyetçi bir lider olarak görmekte-dirler".²²

Rıza Han'ın iktidara gelmesinde ve gücünü sağlamlaştırmasında yerel ve uluslararası dinamiklerin büyük payı bulunmaktadır. Rıza Han, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi seçkinler arasında hâkim hâle gelen devletin ayrışması ve yıkılması korkusundan/söyleminden faydalanmıştır. Bu bağlamda bir kurtarıcı miti yaratarak kendi imajını kahraman olarak inşa etmiştir.²³ Merkezî otoritenin yerel ve merkezî olmayan hareketler karşısında zayıflığını bir kargaşa hâli olarak sunmuş ve savaş sonrası Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının yaşadıkları dağılma süreçlerini örnek göstererek bu korkuyu/söylemi beslemiştir. Ağır bir biçimde uluslararası ve yerel gelişmelerin ürünü olan bu söylemsel dönüşüm bağlamında, modern ve merkezîleşmiş bir devlet inşası fikri, sosyal eşitlikçilik ve liberalizm gibi Anayasa Devrimi sürecinin ideallerinin yerini almıştır. Bu söylemsel dönüşümde, Anayasa Devrimi deneyimi, iyi niyetli ancak başarısız ve İran'ı zor duruma sokan bir reform hareketi olarak ele alınmıştır. Buna göre Anayasa Devrimi sürecinde iç kargaşa artmış ve ülkenin yabancı bir güç tarafından işgal edilme riski yükselmiştir.²⁴ Bu sürecin Rıza Han'ın iktidara gelmesi ile son bulduğuna inanılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile birlikte bölgede yeni kurulan ulus devletler, merkeziyetçi ve sert bir yaklaşımla Batılılaşma politikalarına

²² Touraj Atabaki, ve E. Jan Zurcher, *Men of Order: Authoritarian Modernization Under Atatürk and Reza Shah*, (London: I.B. Tauris, 2004), 20.

²³ Firoozeh Kashani Sabet, *Sınır Kurguları: İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), 235.

²⁴ Abbas Amanat, "Memory and Amnesia in the Historiography of the Constitutional Revolution" *Iran in the 20th Century: Historiography and Political Culture*, ed. Touraj Atabaki, (Londra: I.B. Tauris, 2009), 25.

başlamışlardır. Bu bağlamda devlet eli ile ekonominin güçlendirilmesi, millî bir endüstri ve güçlü bir ordunun kurulması ve Batı'dakilere benzer devlet kurumlarının oluşturulmasını öncelikli politikalar olmuştur. İran'da da Rıza Şah'ın yönetimi altında Batılılaşma süreci başlatılmıştır. Ancak bu politikaların uygulanabilmesi ve sonuç alınabilmesi için bir de ulusa ihtiyaç bulunmaktadır. Modernleşme, modern yollar, fabrikalar veya devlet kurumları kadar birleşik bir İran ulusunun kurulmasını de gerektirmektedir. Ancak iktidara geldiğinde Şah'ın zihninde tam teşekküllü ve değişmeyen bir İranlılık tanımı bulunmamaktadır.

Pehleviler dönemi İran ulusal kimliği, diğer ulus devletler gibi yöneticiler ve milliyetçi seçkinler tarafından yapay olarak oluşturulmuştur. İran milliyetçiliği, modern dönemin bir ürünü olmakla birlikte ortaya çıkışı ve yayılması, ulusal ve uluslararası sosyal ve kültürel gelişmelerin bir sonucudur. Bunun izlerini Rıza Şah ve oğlu Muhammed Rıza Şah tarafından 1925'ten 1979'a kadar süren yönetilen dönem içerisinde görmek mümkündür.

İran kimliğinin tanımlanmasına öncelikle İranlılığın sorunları saptanarak başlanmıştır. Buna göre İranlılar, ihtişamlı ve gelişmiş bir uygarlığa sahiptirler. Ancak eski dönemlerdeki Arap ve Türk işgalleri ve yeni dönemde Batılı devletler ile yaşanan ihtilaflar, yönetme kabiliyetinden yoksun yöneticiler ve aileler ve İslam'ın olumsuz etkisi, İran'ı diğer ulusların gerisinde bırakmış ve ülkeyi dış müdahaleye açık hâle getirmiştir. İran ancak eski ve şaşalı günlerine dönerek gücünü yeniden kazanabilecek, dış etkilerden ve geri kalmışlıktan kurtulabilecektir. Böylelikle ülkenin geride kalmasına neden olan ve ilerlemesini engelleyen aktörler işaret edilmektedir. Buna göre gerilemenin sebepleri, Kaçar hanedanı, gelenekçilik, dincilik, aşiretçilik, Türkler ve Araplar olarak vurgulanırken, Rıza Şah ve çevresi, devletin ideologları ve rejimin uyguladığı modernleşme programı İran'ı eski günlerine geri götürecektir aktörler olarak belirlenmektedir. Bunların arasında özellikle Kaçarlar, hainlik yapmak ve “vatani satmak” ile eş değer tutulmuşlardır.²⁵

İran ve İranlılar, sınırları Hindistan'dan Mısır'a kadar uzanan tarihî Pers İmparatorluğu'nun mirasçısı, doğal mensubu ve Aryan olarak tanımlanmışlardır. İslam öncesi İran'ın kültürel, edebî ve dinî yaşamı

²⁵ Firoozeh Kashani Sabet, *Sınır Kurguları*, 222.

yüceltilirken İslam sonrası dönem ve Arap dili eleştirilmiştir. Bir dönem İran'a hâkim olan Türkler ve Araplar, ihtişamlı Pers İmparatorluğu'nun, onun kültürünün ve kazanımlarının günümüze taşınmasının önündeki ana engeller olarak tanımlanmışlardır. Pehlevilerin bu ayrımcı politikaları her türlü millî, dinî ve kültürel farklılığı tehdit olarak görmüş ve bu farklılıkları baskı altında tutmuştur. "1925 ve 1979 arasında hüküm süren Pehlevi Monarşisi, İran'da tek bir dil konuşan, merkezî ve seküler bir millet yaratma amacıyla olmuştur. 1925 ve 1941 arasında Rıza Şah Dönemi'nde Kürtçe konuşanlar tutuklanmış ve cezalandırılmış; devlet, kontrolü altındaki medya, eğitim kurumları ve hükûmet organları aracılığı ile şovenist ve ırkçı söylem ve politikalarını yayma gayretinde olmuştur".²⁶ Eğitim, ulusun icat edilmesinde önemli bir araç olmuştur. Öyle ki İran'ı tek bir kumaş hâline getirecek ve bir ulus yaratacaktır. İran Devleti ise İranlıların kültürel yetersizliğini eğitim ve askerlik yoluyla düzelterek bir pedagog olacaktır.²⁷ Bu bağlamda ders kitapları, devlet kurumları tarafından standart hâle getirilmiş ve Türk, Arap ve Beluç nüfusun ağırlıklı olduğu yerlerde devlet okulları açılmıştır. Dönemin basılan ilk ders kitabı olan ve 1928 yılında yayımlanan *İran-ı Kadim*, İran'ı Aryanlar ülkesi olarak tanımlamıştır.²⁸ Bu kitap, İran tarihini antik, orta ve modern dönem olmak üzere üçe ayırmaktadır. Antik dönem, ulusun en parlak dönemi ve altın çağı olarak tasvir edilmiş; Orta Çağ, karanlık dönem olarak tanımlanmış; modern dönem ise Rönesans dönemi olarak tanımlanmış ve İran'ın eski ihtişamına bu dönemde ulaşacağı iddia edilmiştir.²⁹ Kitap Aryan oldukları iddia edilen Avrupalı halklar ile akrabalıklar üzerinde durmakta olup içerisinde "Beyaz Irklar", "Hint-Avrupa Halkları" gibi bölümler bulunmaktadır.³⁰ Bunlara ek olarak devlet, millî kütüphaneler, müzeler ve dil akademileri kurarak hem İranlılara geçmişlerini öğretmek, hem de Farsça üzerindeki yabancı dillerin etkilerini azaltmayı amaçlamıştır.

²⁶ Shahrzad Mojab ve Amir Hassanpour, "The Politics of Nationality and Ethnic Diversity", içinde *Iran After the Revolution: Crisis of an Islamic State*, ed. S. Rahnema ve S. Behdad, (London: I.B. Tauris, 1995), 231.

²⁷ Afshin Marashi, *Nationalizing Iran: Culture, Power and the State: 1870-1941*, (London: University of Washington Press, 2008), 91-93.

²⁸ Zia-Ebrahimi, "Self-Orientalization", 456.

²⁹ Marashi, "Nationalizing", 101.

³⁰ Zia-Ebrahimi, "Self-Orientalization", 456.

Pehlevilerin eğitim anlayışı bunun üzerine kurulu olmakla birlikte Pers olmayanlara yönelik Persleştirme politikalarına girişilmiştir. Ders kitaplarında İran'da yaşayan tüm halkların Aryan ırkına mensup oldukları, dillerinin Farsça olduğu ve yaşadıkları ülkenin de “Aryanların Ülkesi” anlamına gelen İran olduğu vurgulanmıştır.³¹ Persleştirme politikası bağlamında Pers olmayan halkların yaşam şekilleri, müzikleri ve yemek kültürleri, Pers kültürünün yerel türevleri olarak tanımlanmıştır. Nüfusun yaklaşık olarak yarısını Perslerin oluşturduğunun farkında olan Pehlevi hanedanı, Pers olmayanlara yönelik Persleştirme politikalarında Persleşmiş ve Farsça konuşan bir ulus devlet kurmayı amaçlamıştır. Mojab ve Hassanpour'un iddia ettiği üzere Pehlevi Devleti özellikle Rıza Şah Dönemi'nde bu amaçla ırki, etnik ve dilsel bir kırım yapmıştır.³² Pehlevi hanedanı dönemindeki bu uygulamaların sosyal ve ekonomik alanlarda da yansımaları bulunmaktadır. Döneme dair yapılan incelemeler, Pers olmayan gruplar arasında yoksulluk, okuma yazma bilmeme gibi oranların çok yüksek olduğunu ve bunun modernleşme politikalarının doğrudan bir sonucu olduğunu göstermektedir.³³

Batılılaşma ve modernleşme adımları bu şekilde atılırken bu politikalara meşruiyet kazandırmak amacı ile İranlılar ile Batılıların aynı ırktan geldikleri tezi de işlenmiştir. Bu çerçevede 19. yüzyılın antropolojik teorilerine başvurulmuş ve İranlıların İran platosuna göç etmiş Aryanlar olduğu iddia edilmiştir. Hatta İran'ın o dönemki resmî adı olan “Persia”, 1935 yılında Aryanların ülkesi anlamına gelen “İran” ile değiştirilmiştir.³⁴ Bu bağlamda sıklıkla Batılılaşmanın üçüncü dünya ülkelerinde bir yabancılaşma yarattığı tezinin aksine İran'da “gerçek benliğe” geri dönüşün bir aracı olduğu iddia edilebilir. Devlet, Aryan tezi ile kendisini yalnızca komşularından değil aynı zamanda Kaçarlar, Safeviler gibi halefi olduğu hanedanlıklardan da farklılaştırmıştır. Bu noktada, İran'ın Aryan kökenini vurgulamasının o dönemde Avrupa'da yaygın olan ırkçı akımlardan bağlantısız olduğunu düşünmemek gerekir. Bu dönemde İran'ın İtalya ve Almanya ile yakın ilişkileri olmuştur.

³¹ Zia-Ebrahimi, “Self-Orientalization”, 457.

³² Mojab ve Hassanpour, “The Politics”, 232.

³³ Mojab ve Hassanpour, “The Politics”, 234.

³⁴ Ehsan Yarshater, “Communication: Persia or Iran”, *Iranian Studies* 22, no.1 (1989): 1; Mojab ve Hassanpour, “The Politics”, 232.

Rıza Şah'ın 1941 yılında tahttan indirilip yerine oğlu Muhammed Rıza Şah'ın geçmesi ile beraber Rıza Şah döneminde devlet eliyle üretilen Aryan milliyetçiliği, bir hanedanlık milliyetçiliği olarak varlığını sürdürmüştür. İran'ın İslam öncesi tarihini ön planda tutulmaya devam etmiş, Şahlık kurumu, M.Ö. 6. yüzyılda Kiros tarafından kurulan ve ilk Pers devleti olan Ahameniş İmparatorluğu'nun geçmişine dayanılarak yeniden yazılmıştır. Bu dönemde, Rıza Şah Dönemi'nin bir devamı niteliğinde İslam öncesi İran kültürü yeniden keşfedilmeyi sürdürmüştür. Monarşinin İran kültürünün ve halkının ayrılmaz bir parçası olduğu ve monarşinin ulusal kimlikle eş anlamlı olduğu bizzat Şah tarafından defalarca dile getirilmiştir.³⁵

Muhammed Rıza Şah, milliyetçiliği, Batılılaşma ve meşruiyet kazanma amacıyla iki yönlü olarak kullanmıştır.³⁶ 11 Ekim 1971 tarihinde tarihî Pers İmparatorluğu'nun Şiraz yakınlarındaki Persepolis kentinde Muhammed Rıza Şah, dünyanın dört bir yanından gelen konukların katılımı ile Pers İmparatorluğu'nun 2500. yılını kutlamıştır. Bu, Pers milliyetçiliğinin en ünlü gösterilerinden ve icat edilen geleneklerinden biri olmuştur. Yapılan gösterilerde askerlere, Pers ordusu kıyafetleri giydirilmiş, askerî geçit törenleri yapılmıştır. Muhammed Rıza Şah yaptığı konuşmada, Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu Kiros'a seslenerek kendisini onun halefi ve İran'ın koruyucusu olarak ilan etmiştir.³⁷ Monarşi, İran'ın kolektif kimliğinin bir parçası olarak anılmış, Pers kimliğinin sürekliliği vurgulanırken hoşgörü, hümanizm ve barış gibi kavramlar, İran kültürünün ve milliyetçiliğinin diğer kültürlerle ilham veren evrensel öğeleri olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda örneğin Kiros Silindiri, kölelerin özgürlüğünü konu etmesi bakımından ilk insan hakları bildirgesi olarak kabul edilmiştir.

Muhammed Rıza Şah, İran'ın İslamiyet öncesi geçmişini yücelten bir seküler milliyetçiliğe girişmiştir ve İranlılık kimliğinin etnik-dilsel boyutlarına vurgu yapmıştır. Bu milliyetçilik biçimi, rejimin dinî meşruiyet kaybını telafi etmek ve radikal ideolojilerin gelişmekte olan kentsel

³⁵ Ali Ansari, *The Politics of Nationalism in Iran*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 173-175.

³⁶ Meir Litvak, "The Construction of Iranian National Identity", *Constructing Nationalism in Iran: From the Qajars to the Islamic Republic*, ed. M. Litvak, (London and New York: Routledge, 2017), 14.

³⁷ James Bill, *The Eagle and The Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*, (New Heaven: Yale University Press, 1988), 184.

kitle toplumuna cazibesini azaltmak için bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Şah'ın sekülerleşme ve Batılılaşma girişimi, devlet eliyle yapılan reformlar ve merkezî yapının güçlendirilmesine dayanmaktadır. Böylelikle, İran bir taraftan modern bir devlet hâline gelirken diğer yandan ihtişamlı geçmişine ve tarihindeki büyük uygarlığa yeniden ulaşabilecektir. Bu politikaların amacı bir yandan monarşiyi modernizm ve sekülerizm ile özdeşleştirirken diğer yandan İslami geçmişe ve geleneksel yapılara karşı özel bir devlet-millet birlikteliği yaratmaktır.³⁸ Bir yandan ise bu geçmişe dayanan İranlılık kimliğinin Batı'nın bugünkü değerleriyle tam bir uyum içerisinde sunulduğu gözden kaçmamalıdır. Zira demokrasi, hoşgörü gibi kavramların Batı'da demokrasinin ortaya çıkmasından önce İran'da bulunan değerler olduğu iddia edilmektedir.³⁹

Pehleviler döneminde İran'ın İslam öncesi tarihi, Şahlık kurumu ve Aryanlık üzerine inşa edilerek icat edilen İranlılık kimliği, devletin resmi bayrağına, törenlerine, kullandığı banknotlara ve bastırdığı posta pullarına yansıtılarak işlevsel hale getirilmiş, ulus kimliği güçlendirilmeye ve pekiştirilmeye çalışılmış ve bu amaçla görselleştirilerek pratiğe dökülmüştür. Çalışmanın takip eden bölümü bu tür sembolik tezahürleri ele alacaktır.

4. İranlılık Kimliği ve Tezahürleri

1925 yılında Pehlevi rejiminin kurulması ile birlikte İranlı elitler hızlı bir biçimde modernleşme politikalarına başlamışlardır. Ulus devlet inşası ve ulus yaratımı, bu politikaların birer parçası olmuşlardır. Homojen olmayan bir toplumdaki bir ulus inşa edilmesi sürecinde İranlı elitler sıklıkla tarihe başvurmuşlardır. Bu anlamda geçmiş, geleceğin inşasının temel taşı olmuştur. Bu bağlamda sembolik ve törensel değerleri olan etkenler devreye sokulmuş ve rejimin ve Şahlık kurumunun görünürlüğünün sağlanması amaçlanmıştır. Geçmişe başvurularak yeniden icat edilen ve görsel olarak kamuya açılan bu etkenler arasında sıklıkla başvuru alanlar, banknotlara ve posta pullarına basılan semboller, resmi bayrak ve hanedanın kullandığı ve antik dönem İran uygarlıklarını çağrıştıran törenler olmuştur.

³⁸ Litvak, "The Construction", 15.

³⁹ M. Reza Pahlavi, *Mission For My Country*, (New York: McGraw-Hill, 1961), 164.

1925 ve 1979 yılları arasında İran, kırmızı, beyaz ve yeşilden oluşan üç renkli ve tam ortasında elinde kılıç tutan bir aslan ve güneş sembolü bulunan bir bayrak kullanmıştır (Resim 1).⁴⁰ Bayrakta aslan ile sembolize edilen, İran mitolojisinin efsanevi kahramanlarından Rüstem'dir.⁴¹ Güneş'in ise İranzemin'i ve efsanevi İran Şahı Cemşid'i temsil ettiğine inanılmaktadır.

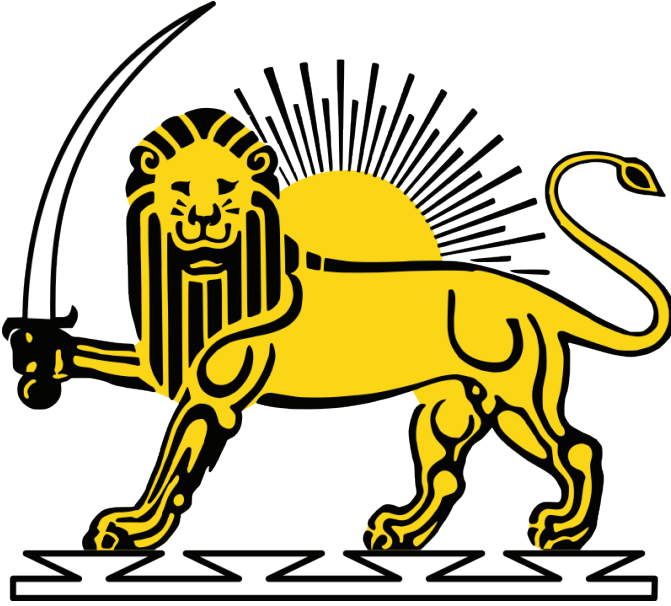
Resim 1: Pehleviler Dönemi İran Bayrağı.

⁴⁰ Bu bayrak aslında 1906 yılındaki Meşrutiyet Devrimi sonrasında kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada dikkat çeken husus, Meşrutiyet Devrimi sonrası süreç ile Pehlevi Dönemi arasındaki benzerlik, belki de devamlılıktır. Reza Zia-Ebrahimi, Meşrutiyet Devrimi sürecinde ortaya çıkan hâkim milliyetçi görüşün sivil milliyetçilik olduğunu ve bu dönemin başarısızlığı nedeni ile etnik milliyetçiliğin güç kazandığını iddia etmektedir. Ebrahimi'ye göre Meşrutiyet Devrimi sürecinin başarısız olması, Ahundzade ve Kirmani'nin öncülük ettiği etnik milliyetçiliğe güç kazandırmıştır. Bu milliyetçilik türü ise ilerleyen zamanlarda Pehlevi hanedanının resmi devlet ideolojisi haline gelecektir. Bunlara ek olarak, Pehleviler Dönemi İran'ında aslan ve güneş sembolü olmayan ve söz konusu üç renkten oluşan bayraklar da kullanılmıştır. İlginç olan bir diğer husus ise İran diasporasının önemli bir bölümünün halen Resim 1'deki bayrağı kullanıyor olmasıdır.

⁴¹ Aslan'ın Dördüncü Halife olan Ali'ye atfedilen "Allah'ın Aslanı" sıfatı hasebiyle Ali'yi sembolize ettiği de düşünülmektedir. Bu da tartışmayı din ve etnisite arasında bir noktaya taşımaktadır. Ancak sembolize edilenin Ali ya da Rüstem olması, sembolün İran tarafından geçmişten gelen motif ve mitlerden hareketle icat ettiği geleneğin bir ürünü olduğunu değiştirmemektedir.

Resim 2: Pehlevilerin Hanedan Arması.

Pehlevi hanedanının arması da resmi bayrak gibi İran'ın geleneksel sembol ve motiflerini taşımaktadır. Bayrağın üzerinde bulunan elinde kılıç tutan aslan ve güneş sembolleri armada da yer almıştır (Resim 2).

Banknotlar ve posta pulları da bu dönemin taşıyıcı unsurlarından olmuştur. Banknotlar ve posta pulları bir devletin egemenliğini simgeleyen ve basma yetkisinin sadece o devlete ait olduğu araçlardır. Bu bağlamda, banknotlar ve posta pulları, onları basan devletin aynasıdır.⁴² Para basmak geçmişten günümüze kadar bir devletin ya da imparatorluğun bağımsızlık sembollerinden birisi olmuştur. Tarih boyunca, para basılması ve bu basılan paraların üzerine imparatorun, kraliçenin ya da devlet başkanının bir portresinin işlenmesi kurulan her yeni devletin önceliği olmuştur. Bugün hemen her devlet, banknotları milli kimliklerinin oluşturulmasında sembolik bir araç olarak kullanılmaktadır.⁴³ Her gün elden ele ve cepten cebe girmesi ve ülkelerin bir ucundan diğer ucuna her yerde kullanılıyor

⁴² Tim Unwin ve Virginia Hewitt, "Banknotes and National Identity in Central and Eastern Europe", *Political Geography* 20 (2001): 1005.

⁴³ Jan Penrose, "Designing the Nation: Banknotes, Banal Nationalism and Alternative Conceptions of the State", *Political Geography* 30 (2011): 438.

olması, banknotların egemenlik aracı olma rolünü pekiştirmektedir. Bu sayede, bir devletin meşruiyeti ve gücü hem kendi sınırları içerisinde hem de sınırlarının dışında ortaya konulmaktadır.⁴⁴ Paralar üzerindeki semboller ayrıca ulusal seçkinler tarafından yazılan bir ulusal anlatının üretilmesini ve sürdürülmesini de sağlamaktadır.⁴⁵ Ulusal liderlerin ve meşhur anıtların para üzerine basılmış imgeleri, bir birliktelik duygusu yaratmaktadır. Söz konusu durum, posta pulları için de geçerlidir. Ekonomik bir nesne, bir hobi aracı veya mektuplara yapıştırılan bir nesne olmalarının dışında posta pulları siyasi mesajlar taşıyan ulusal simgelerdir. Pullar, devletlerin kendi vatandaşlarına ve diğer devletlere öncelikli meseleleri ve politikaları hakkında vermek istedikleri açık ve gizli mesajları içermektedirler.⁴⁶ Bir posta pulunun görsel nitelikleri, vatandaşların günlük yaşamında devletin resmi görünümünü sağlayan önemli bir araçtır.⁴⁷ Bu bağlamda bir posta pulu, tasvir ettiği imgeler aracılığıyla bir mesaj ve söylem içeriği taşıyan ve genellikle politik amaçlara veya gündeme göre şekillenen nesnelere olarak okunabilir,⁴⁸ Böylelikle posta pulları ve banknotlar, milli bir kimlik yaratma ve bu kimliği yayma aracı olmalarının yanı sıra rejimin kendini meşrulaştırma mekanizmalarının bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaçarlar Dönemi'nde kullanılan banknotlar basit bir düzen üzerine inşa edilmiş ve sade bir görünüme sahip iken, 1925 yılında Pehlevi hanedanının ilanı ile birlikte İran'ın banknot tasarımı görsel olarak değiştirilmiş, üzerine çeşitli semboller ile birlikte Şah'ın da bir portresi eklenmiştir. Böylelikle banknotların ikonografisi, devlet aygıtının ve resmi ideolojinin kendini tasviri niteliğini kazanmıştır.⁴⁹ Rıza Şah döneminde 1925 ve 1960 yılları arasında basılan ilk seri banknotlar, Persepolis ve Pasargad kalıntılarında başka arkeolojik buluntulara kadar antik Pers İmparatorluğu'nun işaretlerini ve sembollerini yoğun bir şekilde barındırmıştır.

⁴⁴ Nail Elhan, "İran'ın Uluslaşma Sürecinde Süreklilik ve Değişim: Banknotlar ve Posta Pulları Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Ortadoğu* 11, no. 2 (2017): 88.

⁴⁵ Pauliina Raento vd. "Striking Stories: A Political Geography of Euro Coinage", *Political Geography* 8, no. 23 (2004): 930.

⁴⁶ Stanley Brunn, "Stamps as Messengers of Political Transition", *The Geographical Review*, 1 (2011): 20.

⁴⁷ Pauliina Raento ve Stanley Brunn, "Visualizing Finland: Postage Stamps as Political Messengers", *Gefrafiska Annaler* 2, no.87 (2005): 143.

⁴⁸ Phil Deans ve Hugo Dobson, "East Asian Postage Stamps as Socio-Political Artefacts", *East Asia* 2, no. 22 (2005): 3.

⁴⁹ Christian Funke, "Embodying the State: Iranian Banknotes During the Pahlavi Era", *International Bank Note Society Journal* 52, no. 1 (2013): 10.

Resim 3: Kaçarlar Döneminde Kullanılan Banknotlar: Aslan ve Güneş (sol), Faravahar (orta) alt), Pasargad (sağ).

Resim 4: İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'yi bir koç ve çoban ile birlikte gösteren banknot

Bu durum, İkinci Pehlevi Dönemi'nde de devam etmiştir. Muhammed Rıza Şah, babasından devraldığı iktidar süresi boyunca bu ikonografik mirası ve antik Pers İmparatorluğu'nun sembollerini kullanma geleneğini sürdürmüştür. Banknotların ön yüzlerinde Muhammed Rıza Şah askeri bir üniforma içerisinde görülmektedir. Bu dönemde kullanılan banknotlarda İslam öncesi Pers kültürünün ve Zerdüştlük'ün yoğun bir etkisinin olduğu görülmektedir. Örneğin 20 riyal değerindeki banknotta Şah'ın portresinin yanı sıra bir koçu ve çobanı gösteren dekoratif bir motif bulunmaktadır (Resim 4). Motifin Pers imparatorlarından Darius'un iktidarı dönemini sembolize ettiğine inanılmaktadır.⁵⁰

10 riyal değerindeki banknotun üzerinde “Darius Mührü” olarak adlandırılan sembol merkezi bir konuma yerleştirilmiştir (Resim 5). Kral Darius bir araba üzerinde aslan avında resmedilmektedir. Av, mitolojik ve dini simgeler ile donatılmıştır. Darius'un başının üstünde antropomorfik bir gövdeye ve kafaya sahip olan faravahar bulunmaktadır. Modern

⁵⁰ Funke, “Embodying”, 11.

dönemde bu sembol Zerdüştlük dininin simgesi olarak bilinmekte olup Zerdüşť panteonunda “Ahura Mazda” olarak tanımlanmaktadır. Bunun tanrının ruhunu temsil ettiğine ve doğaüstü niteliği olan güçlü bir varlık olduğuna inanılmaktadır.⁵¹ Mühürün sol tarafında ise üç dilli bir çivi yazısı bulunmakta olup “Büyük Kral Darius” anlamını taşımaktadır.

Resim 5: Darius Mührü.

50 riyal değerinde bulunan banknotta ise Pers İmparatorluğu'nun başkenti Persepolis'ten bir görsel bulunmaktadır (Resim 6). Bu sembol, Muhammed Rıza Şah Dönemi'nin önemli bir unsuru halini almıştır ve hanedanın Pers milliyetçiliğini yeniden icat etmesinde kullanılan temel unsurlardandır.

Resim 6: Persepolis

⁵¹ Funke, “Embodying”, 11.

Resim 7: Pers Prensi (1), Aslan Sembolü (2), Persepolis (3), Pers Savaşçıları(4-5).

Benzer bir durum posta pullarında da söz konusudur (Resim 7). Tıpkı banknotlar gibi posta pullarında da rejimin temel söylemi, antik Pers tarihi ve mirası üzerine inşa edilmiştir.

İran'da Pers geçmişinin yeniden icadının zirvesi ise 12-14 Ekim 1971 tarihleri arasında Pers İmparatorluğu'nun kuruluşunun 2500. yılı kutlamaları olmuştur. Muhammed Rıza Şah yönetimi altında düzenlenen kutlamalarda İran'ın eski medeniyetinin ve kadim tarihinin ve İran'ın bu kadim uygarlıkların devamı olduğunun tüm dünyaya gösterilmesi amaçlanmıştır. Kutlamalara dünyanın farklı bölgelerinden çok sayıda devlet başkanı ve kraliyet mensubu davet edilmiştir.⁵² Kutlamalar esnasında Muhammed Rıza Şah, Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Kiros'a hitaben bir konuşma yapmıştır. Şah bu konuşmada Kiros'a “Şahların Şahı” ve “İran'ın Kralı” şeklinde hitap etmiş ve ona huzur içinde yatmasını çünkü kendisinin ve İran ulusunun ayakta olduklarını söylemiştir. Kutlamalarda askeri geçit törenleri yapılmıştır. Bu törenlerde Pers ordusu askerleri şeklinde giydirilen askerler geçiş yapmışlardır. Böylelikle İran ulusunun tarihselliği ve mevcut rejimin kadim İran imparatorluklarının devamı olduğu mesajları verilmeye çalışılmıştır.

Kutlamalar, İran halkını dışlaması ve maddi olarak fazla külfetli olması gerekçesiyle eleştirilmiştir. Döneme tanıklık edenlerin hatıralarından edinilen bilgilere göre tören alanı olarak Perslerin ilk başkenti olan Persepolis ev sahipliği yapmıştır.⁵³ Antik kalıntıların bulunduğu alanın

⁵² Charlotte Curtis, “First Party of Iran’s 2,500-Year Celebration”, *New York Times*, Ekim 13, 1971, Son Erişim: Eylül 10, 2019, <https://www.nytimes.com/1971/10/13/archives/first-party-of-irans-2500year-celebration.html>

⁵³ Bu törenleri konu eden ve dönemin tanıklıkları üzerine bina edilmiş bir belgesel 2016

yanına Fransa'dan sipariş edilen çadırlar inşa edilmiştir. Bu çadırlarda yatak odası, banyo ve tuvalet gibi alanlar bulunmaktadır. Tahran'dan Persepolis'e ulaşımı sağlamak amacı ile yaklaşık 1000 km'lik bir otoyol inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra alana yapay orman yapılmış ve Avrupa'dan yaklaşık 50.000 adet kuş getirilerek bu yapay ormana bırakılmıştır. Ancak İran'ın iklim koşullarına uyum sağlayamayan kuşlar üç gün içerisinde ölmüşlerdir. Törenin organizatörlüğü dönemin en ünlü restoranı olarak sayılan Maxim's adlı Fransız işletmeye verilmiştir. Törende yaklaşık 4 ton ağırlığında et, 30 kg havyar, 2500 şişe şampanya ve 2000 şişe şarap tüketildiği iddia edilmektedir ve bunların çoğu Fransa'dan sipariş edilmiştir.

5. Sonuç

Modern öncesi dönemde kullanılmış ve üzerinde pek fazla düşünülmeyen semboller ve törenler, ulus devletlerin kuruluşu ve homojen bir toplumun yaratılmaya çalışılması aşamalarında devletler ve yönetici elitler tarafından bir ihtiyaç olarak hatırlanmış ve Hobsbawm'ın ifadesi ile “geleneğin icadı” marifetiyle “yeniden” kullanıma sokularak görünürlük kazanmıştır.⁵⁴ Sembolik değerler taşıyan bayrak, arma, banknot, posta pulu ve törenler çerçevesinde tezahür eden bu “gelecek inşasında geçmişe başvurma”, geçmişi hatırlama ve hatırlatma ve meşruiyetini görünür kılma girişimleri, devletlerin toplumu birlik haline getirerek ulus yaratma ve bu ulusa varlığını ve kimliğini benimsetme politikalarında önemli araçlardan olmuştur. Bu bağlamda 1925 yılında ilan edilen ve İran'ı 1979 yılındaki devrime kadar yöneten Pehleviler de devrin ihtiyaçlarını gözeterek geleneği icat etme girişiminde bulunmuştur. Pehlevilerin kullandıkları bayrak, arma, paralar, posta pulları ve yaptıkları törenler bu kapsamda devreye sokulmuş, icat ve ihdas edilmiş gelenekler olarak değerlendirilmiştir. İran Şahları böylelikle bir taraftan hanedanlıklarının geçmişi Pers İmparatorluğu'na dayandırarak varlıklarını ve meşruluklarını görünür kılmayı, diğer taraftan ise homojen bir ulus ve İranlılık kimliği yaratmayı amaçlamışlardır. 1979

yılında gösterime girmiştir. Belgeselin adı “Decedance and Downfall: The Shah of Iran's Ultimate Party”dir. Tören ile ayrıntı bilgileri bu belgeselden edinilmiştir.

⁵⁴ Ali Şükrü Çoruk, “Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul'un Fethi Törenleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7 (2016): 80.

yılında devrime giden ve Pehlevilerin yıkılması ile sonuçlanan süreç İran Şahlarının bu politikalarının başarıları konusunda ipucu vermiş olsa da girilen politikalarda geçmişe verilen referans geleneğin icadı hususunda başarılı bir bağ kurulduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Ahmedi, Hamid. “İran’da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?” içinde *İran: Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, 25-72, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Amanat, Abbas. “Memory and Amnesia in the Historiography of the Constitutional Revolution” içinde *Iran in the 20th Century: Historiography and Political Culture*, ed. T. Atabaki, 23-54. Londra: I.B. Tauris, 2009.

Ansari, Ali. *The Politics of Nationalism in Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Atabaki, Touraj ve Zurcher, E. Jan. *Men of Order: Authoritarian Modernization Under Atatürk and Reza Shah*, London: I.B. Tauris, 2004.

Atabaki, Touraj. “From Multilingual Empire to Contested Modern State” içinde *Iran in the 21st Century: Politics, Economics and Conflict*, ed. H. Katouzian and H. Shahidi, 41-62, London ve New York: Routledge, 2008.

Banani, Amin. *The Modernization of Iran*, Stanford: Stanford University Press, 1961.

Bill, James. *The Eagle and The Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*. New Heaven: Yale University Press, 1988.

Brunn, Stanley. “Stamps as Messengers of Political Transition”, *The Geographical Review* 1 (2011): 19-36.

Çoruk, Ali Şükrü. “Bir Gelenek İcadı Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul’un Fethi Törenleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 7 (2016): 79-98.

Deans, Phil ve Dobson, Hugo. “East Asian Postage Stamps as Socio-Political Artefacts”, *East Asia* 2, no.22 (2005): 3-7.

Deringil, Selim. “The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808 to 1908”, *Comparative Studies in Society and History* 35, no. 1 (1993): 3-29.

Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Elhan, Nail. “İran’ın Uluslaşma Sürecinde Süreklilik ve Değişim: Banknotlar ve Posta Pulları Üzerine Bir İnceleme“, *Akademik Ortadoğu* 11, no. 2 (2017): 85-97.

Farhi, Farideh. “Çağdaş İran’da Tartışmalı Siyaset Ortasında Ulusal Kimliğin Uсталıklı İşlenmesi” içinde *21. Yüzyılda İran*, Der. H. Katouzian ve H. Şahidi, 41-58, Ankara: Sitare Yayınları, 2011.

Foran, John. *Fragile Resistance: Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, Boulder: Westview Press, 1993.

Funke, Christian. “Embodying the State: Iranian Banknotes During the Pahlavi Era”, *International Bank Note Society Journal*, 52, no. 1 (2013): 9-13.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1993.

Güder, Süleyman. “Milliyetçilik Tartışmalarında Tarih ve Geçmişin Rolü: Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith’in Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *İnsan ve Toplum*, 6, no.2 (2016): 7-25.

Hobsbawm, Eric ve Ranger, Terrance. *Geleneğin İcadı*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Hobsbawm, Eric. *On History*, New York: New Press, 1997.

Karimi, Pamela. *Domesticity and Consumer Culture in Iran: Interior Revolutions of the Modern Era*, London: Routledge, 2013.

Kiren, Akın. “Dünyevî İktidarın Meşrulaştırılmasında Dinî Bir Ritüelin Kullanılması: Kaçarlar ve Taziye”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 29, no. 2 (2017): 51-66

Litvak, Meir. “The Construction of Iranian National Identity”, içinde *Constructing Nationalism in Iran: From the Qajars to the Islamic Republic*, ed. M. Litvak, 10-31, London ve New York: Routledge, 2017.

Marashi, Afshin. *Nationalizing Iran: Culture, Power and the State: 1870-1941*. London: University of Washington Press, 2008.

Mashayekhi, Mehrdad. “The Politics of Nationalism and Political Culture” içinde *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, ed. S. Farsoun ve M. Mashayekhi, 82-115, London: Routledge, 1993.

Mojab, Shahrzad ve Hassanpour, Amir. “The Politics of Nationality and Ethnic Diversity” içinde *Iran After the Revolution: Crisis of an Islamic State*, ed. S. Rahnama ve S. Behdad, 229-250, London: I.B. Tauris, 1995.

Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı, 2009.

Pahlavi, M. Reza. *Mission For My Country*. New York: McGraw-Hill, 1961.

Penrose, Jan. “Designing the Nation: Banknotes, Banal Nationalism and Alternative Conceptions of the State”, *Political Geography* 30 (2011): 429-440.

Raento, Pauliina. ve Brunn, Stanley. “Visualizing Finland: Postage Stamps as Political Messengers”, *Gografiska Annaler* 2, no. 87 (2005): 145-163.

Raento, Pauliina. ve Hamalainen, Anna. “Striking Stories: A Political Geography of Euro Coinage”, *Political Geography*, 8, no. 23 (2004): 929-956.

Sabet, Firoozeh Kashani. *Sınır Kurguları: İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

Unwin, Tim ve Hewitt, Virginia. “Banknotes and National Identity in Central and Eastern Europe”, *Political Geography* 20 (2001): 1005-1028.

Yarshater, Ehsan. “Communication: Persia or Iran”, *Iranian Studies*, 22, no. 1, (1989): 62-65.

Yeganeh, Nahid. “Women, Nationalism and Islam in Contemporary Political Discourse in Iran”, *Feminist Review* 44 (1993): 3-18.

Zia-Ebrahimi, Reza. “Self-Orientalization and Dislocation: The Uses and Abuses of Aryan Discourse in Iran”, *Iranian Studies* 44, no.4 (2011): 445-472.

İnternet Kaynakları

Curtis, Charlotte. “First Party of Iran’s 2,500-Year Celebration”, Ekim 13, 1971, Son Erişim: Eylül 10, 2019, <https://www.nytimes.com/1971/10/13/archives/first-party-of-irans-2500year-celebration.html>.